

A 17. századi biblikus cseh nyelvű naptárak műveltségszerkezeti regiszterei

PAPP Ingrid

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs
ORCID: 0000-0002-0470-1360

Cultural registers of seventeenth-century Biblical Czech-language calendars

Abstract | The paper surveys the complete corpus of Biblical Czech-language calendars printed in the Kingdom of Hungary from the beginning to the end of the seventeenth century, and then analyzes in detail the calendars published at Levoča and Trenčín before the relocation of the Trenčín printing press to Žilina. Both printing presses met the needs of multiethnic communities that lived in the towns of Lower and Upper Hungary. Initially, FRÖLICH calendars were published, but later, after trying out several different calendar authors, the NEUBARTH calendars were chosen. The large number of calendars and their accessibility made it possible for a wide range of readers to acquire them everyday use and to add personal notes to the blank pages left next to the calendar tables. A further reason for the popularity of these prints was that they dealt with a wide variety of topics relevant to everyday life.

The Czech-language calendars of Kežmarok-born David FRÖLICH, printed in Hungary, represent a different cultural register than his Schreibkalendern produced in Wrocław. Among the learned humanists of Silesia, FRÖLICH wanted to present himself as an intellect with extensive and in-depth knowledge of philological issues, while the readers of his calendars in the Levoča and Trenčín area benefited from the clarity, easy understanding, and practicality of his simplified editions. When he produced his simpler, Biblical Czech-language calendars, it was at the same time a judgment on the backwardness of Hungarian erudition compared to the German. Simeon PARTLICIUS' calendars were the first Czech-language editions in Hungary, the cultural content of which already closely corresponded to the composition of the German-language FRÖLICH calendars in Wrocław. The difference between FRÖLICH's Hungarian-conscious editorial style, which was adapted to the actual needs of Hungary, and the European humanist author's more elaborate intellectual demands, lies behind this major divergence in cultural models.

Keywords | Biblical Czech-language printed calendars, early modern Kingdom of Hungary, David FRÖLICH, Simeon PARTLICIUS, humanist cultural components, public culture

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Célunk, hogy időrendben mutassuk be a Magyar Királyságban 1638–1711 között nyomtatásban megjelentetett biblikus cseh nyelvű naptárakat. Az Alsó- és Felső-Magyarországon meginduló naptárkiadás rendszeressé válása által nyelvi határokat átlépő kapcsolat alakult ki a különböző naptártípusba tartozó, egymást követő naptárak között, ami azok formai azonosságában, azonos módon való tagolásában, valamint fontosnak tartott részek átemelésében, tartalmi hasonlóságokban ragadható meg. Az azonos naptártípusba tartozó biblikus cseh, magyar, német és latin nyelvű naptárak között genetikus kapcsolat áll fenn,¹ ez azonban terjedelmi okok miatt most nem kerül részletes kifejtésre, hanem egy következő tanulmányban, a naptárak kronológiai részeinek elemzésekor fogjuk részletezni.

A naptár a kora újkor populáris műfajai közé tartozott. Változatos témákat tartalmazott, a benne foglalt műveltséganyag az általános tudásanyag alaprétégét képezte. Minden naptárat a tárgyévvel megelőző évben készítették; egy év elteltével elvesztette relevanciáját, tulajdonosa számára haszontalanná vált. Ezzel függ össze a naptárak gyors elhasználódása, a fennmaradt példányok alacsony száma. Az alábbiakban, a naptárak tartalmi feltárását megelőzően előbb gyors áttekintést adunk a ma hozzáférhető vagy megalapozottan feltételezhető anyag teljességéről. A magyarországi könyvészet szokásos eljárása, hogy abban az esetben, ha az egyes nyomdák naptárkiadásaiban ismétlődő rendszeresség figyelhető meg, a ma példánnyal nem lefedett, köztes évekre is feltételezi a naptársorozatokat folyamatos megjelenését. Így dolgozik a *Régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy), amely az alábbi áttekintés alapjául szolgál az 1685. évig.² Az 1686 és 1711, a magyarországi könyvészet első szakaszának hagyományos záróéve közötti időszakra egyéb lehetőség híján a *Régi magyar könyvtár* (RMK) II. összeállítását használtuk, amely azonban csak a fennmaradt példányokat írja le, nem foglal állást a naptársorozatokat folyamatosságát illetően. Az alábbiakban a ma példány alapján ismert, teljes vagy töredékes cseh nyelvű naptárakat a könnyebb eligazodás céljából számozással egyértelműsítjük.

Biblikus cseh nyelvű naptárakat kizárólag a lőcsei és a trencsényi, később Zsolnára átköltöztetett nyomdában adtak ki. Az első biblikus cseh nyelvű – Frölich-féle – nap-

1 A német nyelvű naptáriradalomról Magyarországon: MONSBERGER R. Ulrik OSB, *A hazai német naptáriradalom története 1821-ig*, Német philológiai dolgozatok 46 (Budapest: Pfeifer Ferdinánd [Zeidler testvérek] Nemzeti Könyvkereskedése, 1931). A magyar nyelvűről: KOVÁCS Imre, *Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig* (Debrecen: Nagy András, 1938); BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, szerk. RITÓÓK Zsigmondné, tan. KLANICZAY Tibor (Budapest: MTA Könyvtára, 1975), 198–201; DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben* (Budapest: Eötvös Kiadó, 2003); DUKKON Ágnes, „A könyves kultúra és a kalendárium-műfaj kapcsolata a 16–18. századi Közép-Európában”, *Magyar Könyvszemle* 120 (2004): 119–129; DUKKON Ágnes, „Az oktató dialógus a 17. századi »tudós« kalendáriumokban (a Frölich-naptárak és a *Calendarium Tyrnavense* példái nyomán)”, in *A dialógus formái a magyar régiségben*, szerk. FARMATI Anna és GÁBOR Csilla, Egyetemi füzetek 45, 379–396 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2021). A biblikus cseh nyelvű naptáriradalomról: KÄFER István, „Zsolnai szlovák kalendáriumok történet-szemlélete a Rákóczi-szabadságharc koráról”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1972): 245–289.

2 Az időközben megjelent ötödik kötetét eredetileg kéziratban, a szerkesztők szívességből használhattuk.

tárat feltételezhetően Lőcsén jelentették meg az 1638. évre,³ de ebből nem maradt fenn példány. A lőcsei cseh nyelvű, példányból ismeretes kalendáriumok közül ma az 1640. évi a legkorábbi (1. sz.).⁴ Jelenlegi ismereteink szerint ezután 1663-ig szünetelt a lőcsei naptárak kiadása. Ezzel szemben a trencsényi nyomda naptársorozatának példányai folyamatosan megjelentek az 1639–1711 közötti évekre. A sorozat első darabját az 1639. évre jelentették meg Trencsénben. A kiadványból a naptári részen kívül csak a prognosztikon címlapja maradt meg,⁵ amelyen David Frölich önmagát a két boroszlói naptárkészítő, Bernhard Kracker és Valentin Hancke munkájának folytatójaként nevezte meg. A fennmaradt töredék tartalmi vizsgálatra nem alkalmas, ezért önálló sorszámot sem kapott. Az 1640-es évre a trencsényi nyomdában is kiadtak egy Frölich-naptárat (2. sz.),⁶ amely a lőcseinél hosszabb terjedelmű, de tartalmi egyezéseket mutat az ugyanazon évre kiadott lőcsei kiadvánnyal. Az 1641. évre készült trencsényi Frölich-naptár olyan erősen sérült állapotban maradt fenn, hogy autopszián alapuló átnézésétől eltekintettünk.⁷ Az ezt követő évek trencsényi naptáraiból csak hiányos sorozatunk van. Ennek ellenére a modern magyarországi könyvészet úgy foglal állást, hogy a trencsényi naptárkiadások sorozata 1685-ig folyamatosnak tekinthető.⁸ Példányból ismerjük az 1645. és az 1649. évre készült trencsényi Frölich-naptárat (3–4. sz.).⁹ Az 1650. és az 1651. évre Simeon Partlicius naptára került kinyomtatásra a trencsényi nyomdában (5–6. sz.).¹⁰ Az 1653. évre megjelentetett Damian Pajęcki-féle naptárból csak töredék ismert (7. sz.),¹¹ akárcsak az 1655. évre kiadott Maciej Kazimierz Treter-féléből (8. sz.).¹² A naptársorozat kiadása a nyomda Zsolnára való átköltözése után is folytatódott. Az első, példányból ismert zsolnai naptár Neubarth-szerkesztmény, ez az 1670. évre készült (9. sz.).¹³ 1663-ban Lőcsén újraindult a naptárak kiadása.¹⁴ A lőcsei naptárak közül az 1673-asból és az 1675-ösből ismerünk példányt (10–11. sz.).¹⁵ Az RMNy összeállítói úgy vélekednek, hogy

3 RMNy 1684.

4 RMNy 1777. A tanulmányban bemutatott naptárak az Országos Széchényi Könyvtár példányai. Ha az alábbiakban a példányok kéziratossági bejegyzéseire utalunk, az minden esetben ezekre a példányokra vonatkozik.

5 RMNy 1752.

6 RMNy 1806.

7 RMNy 1857.

8 Feltételezett trencsényi, később zsolnai kiadások: RMNy 1909 (1642-re), 1966 (1643-ra), 2032 (1644-re), 2119 (1646-ra), 2153 (1647-re), 2193 (1648-ra), 2398 (1652-re), 2492 (1654-re), 2614 (1656-ra), 2670 (1657-re), 2741 (1658-ra), 2806 (1659-re), 2882 (1660-ra), 2948 (1661-re), 3014 (1662-re), 3071 (1663-ra), 3134 (1664-re), 3185 (1665-re), 3264 (1666-ra), 3330 (1667-re), 3399 (1668-ra), 3499 (1669-re), 3691A (1671-re), 3776 (1672-re), 3868 (1673-ra), 3934 (1674-re), 3999 (1675-re), 4057 (1676-ra), 4118 (1677-re), 4178 (1678-ra), 4228 (1679-re), 4450 (1683-ra), 4561 (1685-re).

9 RMNy 2083, 2243.

10 RMNy 2292, 2348.

11 RMNy 2442.

12 RMNy 2554.

13 RMNy 3624A.

14 Feltételezett lőcsei kiadások: RMNy 3101 (1664-re), 3168 (1665-re), 3218 (1666-ra), 3298 (1667-re), 3363 (1668-ra), 3456 (1669-re), 3558 (1670-re), 3658 (1671-re), 3738 (1672-re), 3916 (1674-re).

15 RMNy 3832, 3970.

az 1675–1699 közötti években valószínűleg szünetelt a lőcsei naptárak kiadása. A zsolnaiak közül ma az 1680–1682., 1684. és 1686. évit vehetjük kézbe (12–16. sz.).¹⁶ Ezek közül az 1680-ra szóló erősen sérült állapotban található meg a brnói Morva Állami Könyvtárban, a példányból az első füzet három levele van meg. Könyvészetünk leírta még az 1692-re szóló zsolnai és az 1700-ra szóló lőcsei naptárt (17–18. sz.).¹⁷ Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy az 1685 utáni időszakra vonatkozó, korszerű könyvészeti összeállítással még nem rendelkezünk.

Elmondható tehát, hogy az 1630-as évek végén mind a lőcsei, mind pedig a trencsényi nyomda adott ki naptárakat, azonban az 1641–1663 és az 1676–1699 közötti években kizárólag a trencsényi, később zsolnai nyomda elégítette ki a szláv lakosság biblikus cseh nyelvű naptárak iránti igényét. A jezsuiták Trencsénbe való beköltözésével, az Illés-házy család katolizálásával a trencsényi nyomda nehéz helyzetbe került, aminek a következménye a Zsolnára való átköltöztetése lett. Feltételezhető, hogy e nehézségek és a naptárak iránti növekvő igény indította újra a lőcsei naptárak kiadását. Az 1664–1675 közötti években folyamatosan minden évre jelentek meg mind lőcsei, mind pedig zsolnai naptárak. A fennmaradt teljes és töredékes naptárakból arra lehet következtetni, hogy kezdetben a trencsényi és a zsolnai nyomdában nagyrészt Frölich-naptárakat adtak ki, később viszont mindkét nyomdában a Neubarth-naptárak kinyomtatása került túlsúlyba. A biblikus cseh nyelvű naptárnyomtatványokat – a multietnikus közösségekben – nem csak a szláv lakosság vette használatba. A naptárak ismert példányaiban a naptártáblák mellett üresen hagyott lapokon a szláv mellett magyar nyelvű kézíratos bejegyzések is találhatóak, ami szláv és magyar ajkú tulajdonosokat feltételez.

A bemutatandó anyag bősége miatt a biblikus cseh nyelvű kalendáriumirodalom tárgyalását a jelen tanulmányban félbe kell vágunk. A terjedelem most arra elegendő, hogy a trencsényi nyomda Zsolnára való átköltözéséig kövessük a kiadványokat. Ebben az anyagban (1–8. sz.) mindössze egy lőcsei naptár található, a többi trencsényi kiadvány. Az időrendi sor továbbkövetését egy következő tanulmányban végezzük el.

A Frölich-naptárak

A Felső- és Alsó-Magyarországra készített, 1638-ban indított lőcsei biblikus cseh nyelvű naptársorozat első fennmaradt kiadványa David Frölich¹⁸ 1640. évre szóló, a lőcsei Brewer-nyomdában kiadott naptára (1. sz.). Ugyanerre az évre szólóan kiadtak egy nagyobb terjedelmű Frölich-naptárt a trencsényi Vokál-nyomdában is (2. sz.). A két naptár szoros tartalmi egyezést mutat. A harmincéves háború utolsó szakaszában készült

16 RMNy 4287, 4331, 4391, 4506, 4624.

17 RMK II, 1724g, 2005.

18 David Frölich (Késmárk, 1595–Lőcse, 1648) tanulmányait az Odera melletti Frankfurtban végezte. Tizenkét évet töltött külföldön. Hazatérése után a késmárki iskola rektora lett, feljogosították a királyi matematikusi cím használatára. Biblikus cseh, latin, magyar és német naptárakat készített.

naptárakban nem meglepő, hogy a naptárak összeállítója további vérontást és szenvedést jósol.

A lőcsei kiadvány önálló címlappal rendelkezik, amelynek hátoldalán a szerző Kispalugyai Pongrácnak ajánlotta művét.¹⁹ A szököévre utalás, a naptárjegyek és a tizenkét égi jegy magyarázata után következnek a hónapok naptártáblái. A táblák üresen hagyott lapjain a vizsgált példányban magyar nyelvű kéziratos bejegyzések találhatóak. A prognosztikon az 1640-es év általános elemzésével kezdődik. A szerző az új évben várható nehézségeket a kolerikus Mars bolygó uralkodó jellegével magyarázta. Az egész évben fertőzéseket keltő szelek fognak fújni, amelyek megfertőzik a növényeket és fákat. Az emberek az időjárás szélsőségeinek lesznek kitéve minden évszakban, és körülöttük vérontás és háború lesz. A rendek között ellentétek támadnak, és az egyik királyság a másik ellen feszül. Az általános jellemzést az évszakok bemutatása követi, például azt állítva, hogy a tél kegyetlen hideggel, erős széllel és csapadékkal fog érkezni, azonban hozzáteszi, hogy ebben a helyzetben a régi mondás is mérlegelendő: „*Quod astra inclinent, non necessitent*” (amit a csillagok megjósolnak, az nem biztos, hogy megvalósul). A *nap- és holdfogyatkozásokról* című részben elmondja, hogy ezen a földrészen nem várható ilyen jelenség, csak Amerikában, ahol május 20-án lesz holdfogyatkozás, november 13-án napfogyatkozás. Ezt követi a *Háborúról és vérontásról* című rész, amelyben a szerző a Mars és Jupiter együttállásával indokolja az 1640-es év háborúit. Különösen a német tartományokat (Alsó-Szászországot, Mecklenburgot, Bajorországot és a salzburgi püspökséget), továbbá Spanyolországot, Portugáliát, Franciaország különböző részeit, a moszkvai, a valach és a tatár földeket fogják sújtani. Olyan időszak ez, amelyben a forradalom és az égi hármasság is jelen van. Azzal folytatja, hogy azok az uralkodók, akik elkezdték a háborút, már kevesen élnek. Az 1631-es évvel kezdődött el a háború legfontosabb résztvevőinek halála: először Gusztáv Adolf svéd királyé, 1632-ben a kiűzött Frigyes cseh királyé, majd 1637-ben II. Ferdinánd német-római császáré. A szerző azt jósolja, hogy azok az uralkodók, akik 1643-at túlélnek, a változások tanúi lehetnek. Vajon ezeknek az időknek jó végük lesz-e, vagy éppen ellenkezőleg – teszi fel a kérdést. A naptárban a következő választ adja erre: „*per extrema (quod ego multum vereor, cum res laetae in tragediis alias tristem sortiri soleant exitum)*”.²⁰ Majd hozzáteszi, hogy egyetlen asztrológus, teológus vagy politikus sem tud erre a kérdésre választ adni. Minden emberi ismeret kevés hozzá, ezért ideje bűnbánatot tartani és Istenhez fohászolni a segítségért. Végül arra kéri a kegyelmes Istent, hogy a nyomorúságot, rablást, gyújtogatást és gyilkosságot, amit a német nemzetnek át kellett élnie, ne kelljen a szomszéd nemzeteknek is elszenvedniük.

A *mezei terményekről* című rész kezdetén az arab csillagászok általános mondására hivatkozik: „*ex anni versaria, revolutione veris ex parte fortunae in ferreo signo*”, de a

19 A Palugyay család Liptó vármegyei eredetű régi nemesi család.

20 A humanista drámaelmélet korban szokásos, topikus – végső soron donatusi eredetű – tragédiameghatározása szorosan egyezik Frölich szövegével. Melanchthon sok kiadást megért Terentius-kommentárjában például: „*tragoediae habeant laeta principia et tristes exitus*”; idézi PIRNÁT Antal, „A magyar reneszánsz dráma poétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 527–555, 549.

szerző erről a mondásról nem akar véleményt mondani, hanem sokkal inkább bízik a bolygók megfigyelésében. Ezt követően Zoroaster tanítását citálja biblikus cseh nyelven, amely szerint a korán és a későn megtermett gyümölcs jobb, mint a középső időszakban megérett. Beszél a bortermésről, az 1640-es évre jó bortermést jósol. Kritikaként fogalmazza meg, hogy az urak a jó minőségű bort eladják, a szolgáltnak pedig a rosszal kell megelégedniük. A pestisről, a betegségekről és a sajátságos ártalmas dolgokról szóló részben a bolygók állásával magyarázza az 1640-es évben az embereket sújtó járványos betegségeket. A naptárat végül a vásárok jegyzéke zárja, amelyek minden esetben egy-egy egyházi ünnepnaphoz köthetők, ilyen például januárban a háromkirályok napja, amikor Nagyváradon, Rimaszombaton és Leleszen is vásárt tartottak.

Ugyanerre az évre került kiadásra Trencsénben egy újabb Frölich-féle naptár és prognosztikon (2. sz.), amelynek címlapján a szerző jelezte, hogy tizennyolc éve készített naptárakat, és a jelenlegi műve Magyarország és Morvaország horizontjára készült. A kalendárium naptártábláit követi az *Akarod-e azt is tudni, mikor, milyen csillagzat alatt kell valamit elkezdened?* című rész, amelyben fel van sorolva, hogy milyen csillagzat alatt mit érdemes csinálni. A Vízöntő csillagjegye alatt például jó eret vágatni, mindenféle tisztítást elfogadni, barátságot kötni, útra kelni, vásárolni, szolgálókkal egyezkedni, házat építeni, költözni, házasodni és haját nyíratni. Rossz ilyenkor például követeket küldeni és tűzzel dolgozni. A következő rész *Az érvágásról vagy köpölyözésről néhány regula...* címmel íródott. A szerző tizennégy pontban foglalja össze, hogy kinek van szüksége érvágásra vagy köpölyözésre, és hogy milyen körülményeket kell biztosítani ennek a megvalósítására. A kora újkori ember életéhez szervesen hozzátartozott az érvágás, amelynek módszere generációról generációra hagyományozódott. Ezt a részt az érvágásról szóló vers zárja, amely megtalálható Frölich 1645-ös és 1649-es naptárában is.²¹ Ezt követi a *Rövid kivonat a magyarországi és erdélyi krónikából* című rész, amely a magyar történelem 373–1599 közötti időszakának közismereti törzsanyagát foglalja össze. Az 1640-re kiadott trencsényi naptár prognosztikonja önálló címlappal folytatódik. A következő részek szó szerint megegyeznek a fentebb elemzett löcsei naptáréival: az év általános jellemzése, a hold- és napfogyatkozás bemutatása, a háborúról és békétlenségről, a betegségekről, a mezei terményekről és a bortermés kilátásairól szóló részek. A szerző e terjedelmesebb naptárában nagy gondot fordított arra, hogy tanácsokkal lássa el a gazdálkodókat. Nagyon részletesen szól a vetésről és az aratásról, majd ennek a résznek a végén további nyolc pontban fejti ki az aratással kapcsolatos tanúságokat. Ezt követően bemutatásra kerülnek az Alsó-Magyarországra, Alsó-Erdélyre és Ausztriára, a Cseh Királyságra, Felső-Sziléziára és Kis-Lengyelországra vonatkozó jóvendölések. A szerző évszakokra és hónapokra lebontja, hogy mire számíthatnak az ezeken a területeken élők, például hogy az Alsó-Magyarországon, Alsó-Erdélyben és Ausztriában élőknek egész télen a katonák ellátása miatt kell kárt szenvedniük, de a bizalmas barátságok megmaradnak, a Cseh Királyságban élők ugyanebben az időszakban az örökségük miatt fognak bosszankodni, de ez a javukra fog szolgálni, a Felső-Sziléziában és Kis-Lengyelországban élők újabb toborzásra és háborúskodásra számíthat-

21 2. sz., D3r; Cr.

nak. A prognosztikon második, az esztendő négy évszakáról szóló része tartalmilag megegyezik a már bemutatott első kiadványéval. *A légkör változásairól és minden egyes újholdról, valamint holdnegyedről* című részben hónapokra lebontva kifejti a légköri változásokat, amelyekre az embereknek számítaniuk kell. Ezután felsorolja a településeket betűrendben a hozzájuk tartozó vásárokkal. Végül a kiadványt a nyomdász, Václav Vokál utószava zárja, elmondva, hogy eleget tett előző évi ígéretének, amely szerint a vásárokat betűrendbe fogja szedni, és arra kéri az olvasókat, hogy ha tudnak további vásárokról, adataikat juttassák el az Illésházy Gáspár házában lévő nyomdába, további felhasználásra. Az utószó arra enged következtetni, hogy nem az 1640-es az első olyan naptár, amelyet kinyomtattak a trencsényi Vokál-nyomdában. A nyomdász azon törekvése, hogy még praktikusabbá tegye a kiadványt, a naptárak népszerűségére és eladhatóságára utal.

Az 1645-re (3. sz.) és az 1649-re (4. sz.) kiadott naptárakban az előzőleg bemutatott témák ismétlődnek különböző sorrendben, az adott évre aktualizálva. Mindkettő címlapján III. Ferdinándot ábrázoló fametszet található és annak megjelölése, hogy a Magyar Királyság és a környező területek számára készültek. Az 1649-re kiadott naptár prognosztikon részének címlapján fel van tüntetve, hogy Trencsén horizontjára készült. Az 1640–1649 közötti évekre kiadott naptárakban egyre inkább megfigyelhető a helyi vonatkozások fokozódó figyelembevételére a szerző részéről. Az 1649. évre készített naptár prognosztikonjának *A térről, A tavaszról, A nyárról* és *Az őszeletről* című részei a Trencsénben várható asztrológiai jelenségeket részletezik.

Az utolsó fennmaradt Frölich-naptárban a már bemutatott témákon kívül megjelenik a szülés témája. Az érvágási tanácsok után minden esetben kifejtésre kerül, hogy milyen szülés várható az adott hónapban, és milyen lesz a gyermek; így például az áprilisban született gyermek terméketlen lesz. Az 1649-es évre két holdfogyatkozást és egy napfogyatkozást jósol a naptár. Az előbbiből semmit nem fognak észrevenni az emberek, de mindez a rossz előjele lesz. Nagy hideget hoz, viharos szelet és az emberek között halálos betegségeket. Az első holdfogyatkozás május 26-án, a következő november 19-én lesz, a napfogyatkozás november 4-én. A Jupiter jótékony hatásának köszönhetően nem kell semmi rossztól félni. A fő aspektusokról és az általuk előidézett földi eseményekről szóló részben olyan hármasságokat említ, amelyek kedvezőtlen helyzetet teremtenek, ilyen például a Szaturnusz, a Mars és a négyszögű aspektus együttállása, aminek következménye, hogy a dicsőség után vágyakozók nem tudják majd elérni céljukat. Thraso szavait adja a dicsőség után vágyakozók szájába: „nekem kellene királynak lennem”,²² és ahogyan Absolon mondta: „ó, ha az irányítás és a katonaság az én kezemben lenne, akkor jót és igazságot akarnék cselekedni”.²³ Hasonló kedvezőtlen együttállás a Szaturnuszé, a Marsé és a hatszögű aspektusé; ennek során a katonai vezetők feladják biztos pozíciójukat, amellyel az ellenségeiket hozzák nyerve helyzetbe. Erre hozza példaként IX. Károly francia király testvérét, az anconai (!) feje-

22 Terentius *Eunuchus*ának üresfejű katonája, Thraso azzal kérkedik, hogy királya egyedül vele, benső bizalmasával osztotta és vitatta meg haditerveit. (402–403.)

23 2Sám 15,4.

delmet, aki a francia háborúban, 1569-ben összeütközött Caspar Colligni (!) admirálissal és legfőbb hugenottával, de félelmében feladta a harcot. A hadseregével nem vonult tovább, és az előtte lévő erődöket nem foglalta el.²⁴

Ezt követik a gazdálkodás témájával foglalkozó részek: a mezei terményekről, a jó vetésről és a kitűnő aratásról. Közvetlenül e témák után a *Háborúról és békétlenségről* című rész következik, amelyben a harmincegy éve tartó hosszú háborúról beszél. Amikor a naptár anyaga az 1648-as év folyamán összeállt, készítője még mit sem tudhatott arról, hogy októberben sor kerül a vesztfáliai békekötésre, így nála a harmincéves háború meghosszabbodik, legalábbis a harmincegyedik évvel, amelynek eseményeit előrevetítve még jelen időben beszél a háborúról, amely során földek, várak, erődök és emberek tömege pusztul el. Ennek okát a szerző abban látja, hogy az emberek nem tartanak bünbánatot, divatos ruhákban járnak, szörnyű szakállakat és izléstelen hajat viselnek. Plinius *Historia naturalis* 1. könyvének 3. fejezete nyomán hivatkozik a második pun háború idejére, amely tizenhét évig tartott, és százötvenezer ember veszítette életét benne. Rómában ebben az időben mindenki gyászolt. Egy polgár viszont a rózsakoszorú alatt – amit mindennap felkeresett, miután kilépett a házából – vette át római hivatalát, sőt a börtönbe vetését is itt tudta meg. Nem szabadult a börtönből, csak akkor, amikor a háború elcsendesedett.²⁵ Ez a rész végül az Istenhez való fohászkodással és azzal a kéréssel zárul, hogy az ilyen káros és gyilkos háborúknak vessen véget, és az emberek tartsanak bünbánatot, és hosszan emlékezzenek rá.

A Frölich szerkesztésében elkészült és máig példányban fennmaradt négy magyarországi cseh nyelvű naptár elmélyült elemzését természetesen a szerzőtől ismert naptárkiadványok teljes korpuszába illesztve lehetne érvényesen elvégezni, figyelembe véve tehát a latin, a német és a magyar nyelvű naptárak szövegét is. Frölich naptárszerző tevékenysége ugyan egyre intenzívebb érdeklődés tárgya lett a közép-európai régió több nemzetének kora újkoros kutatásában is, ennek ellenére sajnos még az idetartozó filológiai problémák megoldásáról, az egyes szövegek egymáshoz képesti viszonyának feltárásáról sem beszélhetünk. Ebben a helyzetben annyit lehetett tenni, hogy a cseh anyagot három, találomra kiválasztott, boroszlói kiadású, német nyelvű Schreibkalender szövegével szembesítettük.²⁶ Az eltérések szembeötlők. Amint a fenti ismertetésekből kitűnt, a cseh kiadványok esetében humanista műveltséganyag bevonásáról csak

24 A leírás a jarnaci vagy a moncontouri csatára illik (1569), amelyekben a hugenották vereséget szenvedtek ugyan, ám IX. Károly öccse, az ellenfelei által férfiatlannak beállított Henrik (1551–1589, 1574-től III. Henrik néven maga is francia király) nem üldözte tovább az ellenség Gaspard de Coligny (1519–1572) vezette egységeit. De Ancona pápai birtok volt, amelynek egészen a 18. század legvégéig nem volt semmi köze a franciákhoz. A név bizonyosan elírás, a szerzőé vagy a szedőé, alapja pedig a Henrik által viselt „Anjou hercege” cím. A terület latin neve Andegavia, székvárosáé, Angers-é (Juliomagus) Andecavorum, később Andecavum.

25 Plinius *Naturalis historiájából* az tűnik ki, hogy a római polgár a sportversenyen nyert koszorúk viselésének szigorú szabályait hágtá át: „L. Fulvius argentarius bello Punico secundo cum corona rosacea interdiu e pergula sua in forum prospexisse dictus ex auctoritate senatus in carcerem abductus non ante finem belli emissus est.” (21, 8.)

26 A következő boroszlói kiadású, német nyelvű naptárakat használtuk: RMK III, 1520 (1637-re), 1538 (1638-ra), 1555 (1640-re).

az 1649. évi utolsó darab esetében beszélhetünk, és itt is mindössze három exemplum előfordulását regisztrálhatjuk. Alig tudunk valamit arról, hogyan készültek el, hogyan álltak össze véglegessé Frölich egyes naptárkiadványai: a szerzőnek vagy a nyomdásznak volt-e nagyobb szerepe a különféle nyelveken megjelentetett helyi mutációk összeállításában; vajon lezárt kézirat érkezett-e Frölichtől az egyes nyomdahelyekre, vagy a fordítások elkészíttetése és a válogató szerkesztés munkája is a nyomdász megbízásából, helyi értelmiségiek közreműködésével ment végbe. A boroszlói német és a magyarországi cseh nyelvű kiadványok célképzete, a közönség elvárásairól feltételezett előzetes ítélete mindenestre rendkívül nagy mértékben eltér. A német kalendárium-szövegek páratlan bőségben ontják a klasszikus antik és humanista szövegekből nyerhető műveltséganyagot, amely a cseh nyelvűekben szinte egészében eltűnik.

Az 1649. évi trencsényi kiadvány három exempluma a humanista Frölich forráskezelésének három eltérő csoportjába tartozik. Terentius-idézete – továbbá az év kezdetének és kimenetének kérdéséről elmélkedve a humanista tragédiaelmélettel egyezően beszótt latin intarziája az 1640. évi naptárban – a klasszikus latin irodalomban tájékozódó filológusra utal, akinek érdeklődését a német nyelvű kalendáriumokban hivatkozások özöne jelzi: idézi Cicero filozófiai értekezéseit, Vergilius *Georgicáját* és *Aeneisét*, a görög nyelvű orvosi irodalomból Hippokratész szövegeit, az ókeresztény egyházatyák közül Tertullianust. Ezekon felül többnyire olyan gyűjteményekre utal, amelyek a filológiai műveltség utóidejű megszerezésére vállalkoztak. Az antikvitás idejéből Aulus Gellius *Attikai éjszakái* és Claudius Aelianus *Varia historiája* képviseli ezt a teauráló-rendszerező műfajt, a kora újkori humanisták enciklopédikus igényű művei közül pedig többek között Coelius Rhodiginusszal és Erasmus adagiumgyűjteményével dolgozik. Mindezek helyett az egyetlen Terentius-idézet nyilvánvalóan szembeötlő szűkösséget és szegényedést jelent, valószínűleg összefüggésben a cseh nyelvű olvasók műveltségéről és praktikus szükségleteiről formált kiadói és nyomdai előfeltevésekkel.

A franciaországi hugenotta háborúk történetéből felidézett exemplum Frölichnek ahhoz a történeti érdeklődéséhez tartozik, amelyről a boroszlói kalendáriumokban többek között Johannes Naucler (1425–1510) tübingeni professzor *Memorabiliájának*, Marcín Kromernak (1512–1589), Abraham Buchholzernak (1529–1584) vagy az 1630-ban Frölich által személyesen is megismert Johann Heinrich Alstednek²⁷ az idézése tanúskodik. Az utóbbi kettő a cseh nyelven elbeszélte exemplum közvetlen forrásaként is gyanúba vehető. Alsted enciklopédiájában egyelőre nem találjuk a történetet. Buchholzer kronológiájának a fia, Gottfried által kibővített kiadásában (*Index chronologicus*) a francia vallásháborúk 1569. évi mindkét csatája megvan,²⁸ de nem olyan előadásban, amely Frölich narrációjának alapjául szolgálhatott volna. Érdemes viszont megemlíteni, hogy az 1637-re szóló boroszlói kalendáriumban olvasható Johannes de Temporibus-

27 David FRÖLICH, „A gyakorlati földrajz veleje (Medulla geographiae practicae, 1639)”, ford. KULCSÁR Péter, in *Magyar utazási irodalom 15–18. század*, szerk. Kovács Sándor Iván és Monok István, tan. Kovács Sándor Iván, Magyar remekírók, 39–59 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990), 47–48, <http://mek.oszk.hu/06100/06179>.

28 Így például: Abraham BUCHHOLZER, *Index chronologicus* (Görlitz, 1599), 677–678.

nak, Nagy Károly fegyverhordozójának élettörténete, amelyet egy 1639. évi magyarországi cseh nyelvű halotti beszéd exemplumának forrásaként is elkönyvelhetünk,²⁹ s amely korábban nem került a kutatás látóterébe.

A legnagyobb bőségben a természettudományi irodalom legváltozatosabb művei áradnak a boroszlói kalendáriumlapokon. Az antikvitás idejéből természetesen Arisztotelész és Ptolemaiosz a meghatározó tekintélyek, de a kora újkor olyan alapvető fontosságú csillagászai is előkerülnek, mint Regiomontanus vagy Georg von Peuerbach, akinek a szövegét Frölich Erasmus Reinhold (1511–1563) wittenbergi matematikus kommentárjaival együtt idézi. A csillagász szakma ma is igazodási pontként szolgáló tekintélye, Tycho Brahe vagy a csillagászati és kronológiai jelentőséggel bíró antik szövegek filológus gondozója, Josephus Justus Scaliger éppúgy szerepel itt, mint számos, azóta méltán vagy méltatlanul elfeledett prognosztikusszerző előd, mint például Peter Krüger (1580–1639) danckai professzor. A csillagászati vagy földmérési számításokat végző vagy azok módszereit kidolgozó matematikusok közül hivatkozás esik Benjamin Ursinus (1587–1633) odera-frankfurti és Jean-Baptiste Morin (1583–1656) párizsi professzorra. A tágabban értett természettudomány képviselői, a kuriózumok gyűjtői és rendszerezői, érdekesítő adatokban bővelkedő útibeszámolók közrebocsátói, egy-egy természettudományos jelenség monografikus feldolgozói közül nemcsak Girolamo Cardano van jelen, hanem a hó leírásával foglalkozó Nicolaus Pol (1564–1632) boroszlói teológus és historikus, a földrengésekről értekező Christoph Knoll (1563–1630) sziléziai lelkész, a természettudományi érdekességeket gyűjtögető Antoine Mizauld (1510–1578), és Jean Bodin sem történészként szerepel, hanem mint az *Universae naturae theatrum* és a *Daemonomania* szerzője. Az e csoportba tartozó, leggyakrabban idézett tekintély az idősebb Plinius, akinek *Naturalis historiája* éppúgy szolgáltat adatokat a hóval és a fehér ibolyával kapcsolatban, mint ahogyan a baziliszkusról és a kakasról is. Mindebből az elképesztő sokszínűségből és gazdagságból a cseh nyelvű munkában egyedül Plinius egyszeri említése marad meg, de ő sem természetleíróként bukkan fel: a tőle származó exemplum a harmincéves háborút előidéző és kísérelő erkölcsi romlottsággal a második pun háború Rómájának erkölcsi komolyságát állítja szembe.

Mindezen adatok elemző összevetése arra mutat, hogy Frölich Magyarországon kinyomtatott cseh nyelvű naptárai egészen más művelődési regiszterben álló munkák, mint a boroszlói Schreibkalenderek. A humanista filológiai tevékenységgel intenzíven foglalkozó, tudós sziléziai férfiak körében Frölich maga is kiterjedt és elmélyült tudású, a filológiai kérdésekben is jártas szakértelmiségiként kívánt mutatkozni, míg naptárainak Lőcse és Trencsén környéki, cseh nyelvű olvasói számára a világos, könnyű érthetőség és a praktikus felhasználhatóság előnyeit kínálták fel az alaposan átdolgozott, mindenekelett leegyszerűsített kiadások.

29 PAPP Ingrid, *Biblius cseh nyelvű gyászbeszéd a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*, *Historia litteraria* 34 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018), 109–111.

A 17. századi naptárak közül két Simeon Partlicius-féle naptár maradt fenn.³⁰ A felépítésük és tagolásuk nagyrészt megegyezik a Frölich-naptárakéval, a bennük foglalt műveltséganyag azonban jóval kiterjedtebb. Összeállítójuk egy-egy égi jelenség értelmezésére mind szentírási helyeket, mind pedig világi forrásanyagot felhasznált. Az 1650. évre készített naptár (5. sz.) címlapján III. Ferdinándot ábrázoló fametszet látható; itt áll annak a megjelölése is, hogy a Magyar Királyság és a környező országok számára készült. A címlap hátoldalán a nyomdász, Benjamin ab Hage Illésházy Gábornak szóló ajánlása található. A naptár naptárjegyek magyarázatából, naptártáblákból, *A csillagok helyzetéből levonható tanítás és üzenet; Akarod-e azt is tudni, mikor, milyen csillagzat alatt kell valamit elkezdened?; Igen hasznos tanács; valamint Az érvágásról* című részekből áll. Az 1649-re kiadott Frölich-naptárhoz hasonlóan ebben a naptárban is kifejtésre kerül az érvágási tanácsok után közvetlenül, hogy az adott hónapban milyen tulajdonságú gyermek születik, például a márciusban született gyermek durva lesz, és sokan fognak tőle félni.

Az önálló címlappal rendelkező prognosztikonon jelzi a szerző, hogy Trencsén és más környező városok számára készült. Ezt követi megszokott módon az évszakok jellemzése, majd a nap- és holdfogyatkozások adatai (két nap- és két holdfogyatkozás lesz az 1650. évben). A szerző szerint mindegyik a rossz előjele, de vannak kivételek. Ilyen például a május 15-én 7 órakor kezdődő holdfogyatkozás, amelynek hatását a naptár szerzője Ptolemaiosz szavaival a következőképpen magyarázza: amikor a jó bolygók uralkodnak a nap- és a holdfogyatkozással szemben – ahogyan most történni fog –, akkor mindez termékeny nyarat, egészséges szelet eredményez, és a növényekre jó hatást gyakorol. *A háborúról és békétlenségről* című részben az 1650-es évekre az égi jelek alapján a nyugati országokban súlyos háborúkat jósol. Ezzel szemben köszönetet mond az Istennek, hogy a szent birodalomtól elfordította a kardot, a gyilkolást és a lopást. A borzalmas háború hosszú évei után béke van az országban. A szerző természetesen a harmincéves háború pusztításaira és az 1648-ban megkötött békére reflektál. Ezt követi *Az emberi egészség betegségeiről és nyavalyáiról* című rész, amelyben azt állítja a szerző, hogy minden betegségnek maga az ember az oka, amit Seneca szavaival támaszt alá: az ember betegsége, nyavalyái és egészségének hiányosságai büntetések a test bujasága miatt.³¹ Az az ember, aki az erkölcsöknek, tisztességnek és munká-

30 Simeon Partlicius (1588 k.–?) 1612-ben bakkalaureusi, 1614-ben magiszteri fokozatot szerzett a prágai egyetemen. Tanulmányai befejezése után több csehországi városban tanított. Leonard Kolon z Felsu négy fiának nevelője lett. A fehérhegyi csata után Hollandiába ment. V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király alkalmazta fiainak nevelőjeként, akiket elkísért angliai tanulmányútjukra. 1625-ben beiratkozott a leideni egyetemre. Cseh nyelvű naptárai 1617-től jelentek meg többnyire Prágában. Feltételezhető, hogy halálát megelőzően visszatért Csehországba. Részletesebben a kora újkori csehországi naptárszerzőkről és kiadókról: Marie MOLLEROVÁ, „Česky psané kalendáře vydané na přelomu 16. a 17. století” (PhD-értekezés, Západočeská Univerzity v Plzni, 2019), 163–169.

31 Seneca erkölcsi leveleinek (*Epistulae morales ad Lucilium*) 95. darabja (lib. 15, ep. 3) egészében e tételt bizonyítja, így különösen: „Quid alios referam innumerabiles morbos, supplicia luxuriae?” (15, 3, 18.)

nak hátat fordít, és csak a gyomra megtöltésével foglalkozik, értelmetlen állati életet él. A naptárszerző állítása alátámasztására Arisztophanészre hivatkozik: a birka élet az a módja az életnek, amely során az életed bármilyen tevékenység nélkül eltöltheted.³² Ezt a gondolatmenetet folytatja a részegséggel kapcsolatban. Aki meg akarja tartani az egészségét, az mértékletesen él, ahogyan Sztrepzsiadész kifejezte: én a testemet alávetem a verésnek, az éhségnek, a szomjúságnak, a hidegnek, a munkának és a mezítelenségnek, hogyha a betegséget elkerülhetem.³³ Mindezt a mezőgazdasági témákkal kapcsolatos részek követik. A szerző a híres csillagászra, Alcabitiusra hivatkozik: ha a nap az égi kos jelének első fokán kél, az égi állás termékeny eljövendő évet jósol. A szerző viszont felülbírálja ezt az állítást, hiszen úgy vélekedik, hogy mérséklettel kell nyilatkozni, és az adott időket is szem előtt kell tartani. Hosszan részletezi a vetési és az aratási tudnivalókat. Ezt követik a Felső-Magyarországról, Felső-Erdélyről, Morvaországról, Meissenről, Alsó-Magyarországról, Alsó-Erdélyről, Ausztriáról, a Cseh Királyságról, Felső-Sziléziáról, Kis-Lengyelországról és Alsó-Sziléziáról szóló jövendölések. A prognosztikon második része részletesen megmagyarázza a légköri változásokat. Ezt az étkezési, az egészségügyi tanácsok és a vásárok jegyzéke követi. Először a Felső- és Alsó-Magyarországon tartandó vásárokat sorolja fel, ennek a végére kerül a kolofon, majd ezt követi a Morva Őrgrófság vásárainak és a környező országok legfontosabb városainak vásári jegyzéke. Ahogyan az első trencsényi naptárnál jeleztük, Vokál törekedett arra, hogy a jobb eladhatóság miatt betürendben közölje a vásárok jegyzékét. Utóda folytatja ezt a törekvést, sőt a geográfiai felhasználhatóságot jelentősen kiterjeszti. A naptárat *A négy elemről* című versike és egy újabb kolofon zárja.

Az 1651-es Partlicius-naptár (6. sz.) címlapja teljes egészében megegyezik az előzőleg bemutatott naptáréval. A címlap hátoldalán Benjamin ab Hage Illésházy Gábornak és Györgynek ajánlja munkáját. A naptártáblákat követő szövegrészek szó szerint megegyeznek az előző évi naptáréival. Az előző évihez hasonlóan az önálló címlappal rendelkező prognosztikonon jelzi a szerző, hogy Trencsén és más környező városok számára készült. Ezt követi megszokott módon az évszakok jellemzése, majd a nap- és holdfogyatkozásokról szóló rész, amelyből megtudjuk, hogy két napfogyatkozás lesz az 1651-es évben, ezekből azonban semmit nem lehet észrevenni, ezért hatással sem lesznek az emberekre. 1651-ben nem lesz holdfogyatkozás a világon, amelynek az elsődleges okáról „Dn. Keppler” *Copernikuszi Astronomia* című műve 6. könyvének 881. lapján,³⁴ a másodlagos okáról a naptárkészítő 1651-re vonatkozó *Ephemerides* című munkájában olvashatunk. *A háborúról és békétlenségről* című részt a szerző egy Kresus

32 „Birka élet az, / Ha nincs mulatság és foglalkozás.” ARISZTOPHANÉSZ, *Plútosz* 921–922, ford. ARANY János. Érdekes, hogy a komédiában ez a szólam a szükophanta szövege, akit nyomban utána meg is büntetnek dologtalan haszonleséséért.

33 Ismét nem épp a jellem bajnoka, Sztrepzsiadész beszél Arisztophanész egy másik komédiájában: „Most hát tegyenek velem, a mit akarnak, / Od’adom nekik ezt a rossz testem, / Üssék, verjék, éhen-szomjan, / Fagyon és hön; nyúzzák tömlővé” (*Felhők* 434–437, ford. ARANY János), motivációja pedig nem a betegségtől, hanem az adósságaitól való megmenekedés.

34 Kepler eredetileg 1618–1621 között megjelent *Epitome astronomiae Copernicanae* című művének 1635-ös frankfurti új kiadásáról van szó, a hivatkozott lapon a nap- és holdfogyatkozások okainak ismertetésével.

királyról szóló történettel vezeti be, aki megkérdezte a Sardysban lakó embereket, hogy mi lenne a jobb, a béke vagy a háború. Az emberek azt válaszolták, hogy a béke, hiszen akkor a fiúk temetik el az atyáikat, a háború idején viszont az atyák a fiaikat.³⁵ Az Úristen azonban mindig fellelkesít hősies embereket, akik hajlandók az életüket és tulajdonukat adni a hazájukért, ahogyan Hector Homérosz *Iliász*ában: „Res est pulcherrima mortem pro patria oppetere, et salvos praestare penates, conjugia, infantes, patriam, dulcesque parentes morte sua: etc.”³⁶ A naptár készítője Alfonz hispániai királlyal folytatja gondolatmenetét, aki annyira szerette a pelikán szimbólumát, hogy megfeszítette magát a kicsinyeit saját szívének vérével felélesztő pelikánt a „Pro lege, pro grege” felirattal.³⁷ Minden hősies úrnak és nemesnek az Isten dicsőségéért, a hazájáért és a népért kell élnie és dolgoznia. Ilyenfajta nemességről Jovius Pontanus két könyvet írt.³⁸ Ezt követően Partlicius a harmincéves háború borzalmaira reflektál, amikor arról ír, hogy az égitestek együttállásának következményeképpen dúlt a háború, de a mindenható és jóságos Istennek köszönhetően az 1649-es és 1650-es év már békében telt el. Ezt követi – az 1650-re kiadott naptárhoz hasonlóan – a betegségekről szóló rész, amelyet Hippokratészra hivatkozva vezet be. Hippokratész azokról a betegségekről beszélt, amelyek az emberek kiürüléséhez vagy túltöltődéséhez vezetnek.³⁹ A gondolatmenetet ótestamentumi citátum folytatja: „az, aki vétkezik Teremtője ellen, az orvosoknak kerül a kezébe.”⁴⁰ A naptár következő része a mezőgazdaságról szól, s ezt Partlicius Arisztotelészre („lib. 1. Oecono.”) hivatkozva vezeti be, aki szerint négyféle tulajdonsága van a jó gazdának: az első, hogy tudja és ismerje, mit és mikor kell csinálnia; a második, hogy egészségesek legyenek a testrészei; a harmadik, hogy szorgos és figyelmes legyen, mert a lusta és tétlen kéz nem gazdagodik meg, s az ünnepeletésben tobzódó emberek keveset őriznek meg; a negyedik, hogy igazságos legyen, mert ez az alapja minden erkölcsnek a munkában, a kereskedésben és a közösségben, persze anélkül, hogy álszent

35 Hérodotosznál (1, 87) a gnómius megfogalmazás nem Lúdia fővárosa, Szardisz polgáraié, hanem királyuké, a közmondásos gazdagságú Kroisoszé, aki – válaszul a birodalmát meghódító perzsa uralkodó, Kúrosz kérdésére – a kirovokált és csúfosan elvesztett háború okát egyedül a megtévesztő isteni jóslatokra vezeti vissza.

36 Az *Iliász* 15. énekében, a görög hajókért folyó harcban biztatja így Hektór a trójaiakat: „nem lesz csúfság, míg óvja hazáját, / hálnia: mert felesége s a gyermeke megmenekül mind, / háza s birtoka bánattalan” (15, 496–498, ford. DEVECSERI Gábor). A latin idézet alapján egyértelmű, hogy a kalendárium Helius Eobanus Hessus (1488–1540) fordítását idézi, amelynek *editio princeps*e néhány héttel a kissé zavaros életű marburgi professzor halála előtt, 1540 szeptemberében jelent meg Bázisban.

37 Az emblémáról és a lemmáról: KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 226, 237.

38 Giovanni Gioviano Pontano (Ioannes Iovianus Pontanus, 1426 [?]-1503), Nápolyban tevékenykedő humanista, Antonio Beccadelli barátja és V. Alfonz fiainak nevelője, Klaudiosz Ptolemaiosz *Tetrabiblosz*ának latin fordítója. *De magnanimitate*, *De magnificentia* vagy *De liberalitate* című értekezéseiről lehet szó: vagy kettőről közülük, vagy az elsőről, amely két könyvre tagolódik.

39 *Aphorismoi* 2, 4; 2, 22 stb.

40 Sir 38,18.

módon viselkednék.⁴¹ A gazdálkodás témáját a jó vetés részletezésével folytatja, amely szó szerint megegyezik az 1650-re készített naptár vetésről szóló részével. Ezt követi annak a leírása, hogy mi várható a Magyar Királyságban, a Cseh Királyságban, a Morva Ögrófságban, az Osztrák Főhercegségben és a Sziléziai Fejedelemségben; utóbbi csillagra például nyáron a halál házában áll majd, ezért a lakói vigyázzanak magukra, és tanácskozásaik során nehogy meggondolatlan döntést hozzanak. Végül az évben várható mindenfajta légköri változás részletes kifejtése és a vásárok jegyzéke zárja a naptárat.

A Partlicius-féle naptárakkal, amint látható, a Magyar Királyság területére is megérkeztek azok a cseh nyelvű kiadványok, amelyek műveltséganyaga már egészen szoros megfelelést mutat a Frölich-féle naptárak boroszlói, német nyelvű kiadásainak összetételével. Mind a klasszikus antikvitás irodalmából, mind a közel kortárs tudományos irodalom szövegeiből bő és érdemi gondolatmenetek származnak, amelyeket a szerző filológiai biztonsággal mozgat. Mi állhat e változás mögött? Hiszen e naptárak továbbra is a trencsényi nyomdából kerülnek ki, anyagukból azonban arra következtethetünk, hogy az átlagos naptárhasználó kulturális felkészültségét és tudományos képzettségét magasabb szintre taksálják, és a humanista szövegek nyomán nyerhető szórakozó, gyönyörködő, élvezetes olvasás kiterjedését is szélesebb körűnek ítélik. Minthogy a Frölich- és a Partlicius-naptárak (Frölich halála miatt) közvetlenül egymást követő évekre megjelenve váltották fel egymást, nyilvánvalóan nincs alapunk annak a feltételezésére, hogy a nyomda kiadói politikájában következett volna be hirtelenjében ilyen nagyarányú változás. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy a nyomdász már a Frölich-korszakban is csupán csekély ráhatással lehetett a naptárak tartalmára, vagyis nem ő volt az, aki a közönségről alkotott előfeltevései miatt a műveltséganyag korlátozását kívánta volna meg. Viszont feltétlenül fel kell figyelünk arra a körülményre, hogy míg Frölich Hungarus származású volt, addig a Partlicius-féle naptárakkal egy csehországi származású értelmiségi szövegei érkeztek meg Magyarországra, mégpedig egy olyan szerzőéi, aki a pfalzi udvarban, a kontinentális kálvinizmus szellemi központjában tevékenykedett, és fejedelmi gyermekek nevelőjeként a hollandiai humanizmus vezető egyetemén, Leidenben is megfordult, sőt angliai kapcsolatokkal is rendelkezett. Az újabb eszmétörténeti kutatásokban egyre világosabban látható az a különbség, amely a heidelbergi klasszikus humanista nagyegyetem és a regionális súlyú főiskolák, akadémiák (például a herborni) jóval praktikusabb műveltségszerkezete és tanulmányi rendje között megfigyelhető.⁴² Heidelberg kifosztását követően természetesen nem maradt érintetlenül egyben ez a kálvinista reprezentációs igényekkel áthatott, egyebekben azonban a

41 Arisztotelész *Oikonomiájának* első könyvében valóban négy kritériumot határoz meg a gazdával szemben a vagyonával való élés szempontjából, de nem a kalendáriumban említetteket, hanem azt, hogy a család fő tudjon javakat szerezni, a megszerzetteket megtartani, jobba tenni a tulajdonát és hasznát venni annak (1344b). A kalendáriumban olvasható osztályozással kezdődik viszont a ma közkeletű beosztás szerint a második könyv, a helyes háztartásvezetés feltételeit megállapítva: ismernünk kell a folytatandó tevékenységet, jó természetes adottságokkal kell bírnunk, dolgosnak és becsületesnek kell lennünk (1345b).

42 Howard HORTON, *The Reformation of Common Learning: Post-Ramist Method and the Reception of the New Philosophy, 1618–c.1670*, Oxford–Warburg Studies (Oxford: Oxford University Press, 2020), doi: [10.1093/oso/9780199553389.001.0001](https://doi.org/10.1093/oso/9780199553389.001.0001).

legmagasabb humanista filológiai tudományos szintet is teljesíteni tudó kulturális entitás, de az is nyilvánvaló, hogy a legtöbbet az a kiterjedt kapcsolatrendszer volt képes átmenteni belőle, amely az apósával, az angol egyház fejével ezután is élénk kapcsolatot tartó téli király mindenkori udvarát továbbra is a kontinentális kálvinizmus meghatározó centrumává tette. A Hungarus Frölich tényleges hazai igényekhez igazodó és az európai humanista szerző magasabb szellemi igényeket érvényesítő szerkesztésmódja közötti különbség mögött végső soron valószínűleg a művelődési modelleknek ez a nagyarányú eltérése húzódik meg. De a jelenség leírása kétségtelenül párhuzamba állítható a prédikációs műfajok elemzésekor már leírt megfigyeléssel is, amely a Magyar Királyság-beli autochton szláv kultúra és a csehországi hatásként behatoló új műveltségi elemek finom dinamikájára figyelmeztetett, az új műfajok, funkciók, tematikák, hangnemek mögött alapvetően az utóbbiaknak a hatását azonosítva.⁴³

Damian Pajęcki és Maciej Kazimierz Treter töredékes naptárai

Damian Pajęcki⁴⁴ 1653-ra kiadott naptárából egyetlen csonka példány maradt fenn (7. sz.). A töredék július második felének naptártábláival kezdődik. A naptártáblákat követő szövegrészek szó szerint megegyeznek az 1650. és 1651. évekre készített naptárakéival. Feltételezhetően a nyomdász figyelmetlensége miatt a naptár *A csillagok helyzetéből levonható tanítás és üzenet, mikor kell valami jót elkezdeni vagy valami veszedelmeset abbahagyni* című verses részéből kimaradt egy oldal, ami megtalálható az előzőleg említett két naptárban. A prognosztikon címlapján a Lengyel Királyságból származó Pajęcki jelzi, hogy Trencsén és a környező városok számára készítette a naptárat. A csillagászati prognosztikonok első, *A csillagászati év kezdetéről* című részében arról értekezik, hogy jól teszi az ember, hogyha előre mérlegeli az előtte álló helyzetet, és magáévá teszi a jó tanácsokat, de leginkább abban az időben, amikor a virág a lehetőség, ahogyan a naptárkészítő szerint Plátón a *Suesippában* írta („Plato v Suesippa pisse”). Nem állíthatjuk, hogy könnyű megmagyarázni ezt a szöveghelyet. Nem bizonyos, hogy a helyes feloldást adjuk meg, amikor az elrontott szóban Speusippus (Szpeuszipposz) nevét gyanítjuk, a szöveghely mögött pedig a krakkói egyetemen filozófiai doktorátust szerző Pajęcki Arisztotelész-olvasmányait. A platóni akadémia vezetését mesterétől átvevő unokaöcs saját filozófiai művei igen töredékesen ismertek, utókora azonban sokat foglalkozott tanainak a Platónéitól való elkülönítésével, Arisztotelész metafizikája pedig episztemikus értelmezésüket is adta. Itt olvasható, hogy a végső princípiumot a legfőbb jóban kereső Platónnal szemben Szpeuszipposz a jó és a tökéletes *okai-ban* látott olyan princípiumokat, amelyek a jóság létre segítésének előidézői, hasonlóan ahhoz, ahogyan a növények és az állatok magjai nem maguk a növények és az állatok.

43 PAPP Ingrid, „A magyarországi szláv identitás csehországi műveltségi összetevői egy 17. századi biblikus cseh nyelvű prédikációban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021): 133–155.

44 Damian Pajęcki krakkói orvos, matematikus lengyel nyelvű naptárai az 1641–1651 közötti évekből ismertek.

A legfőbb szépség és jóság nincs benne a kezdetekben, a növények és az állatok kezdeti okok, a szépség és a teljesség pedig ezek hatásaiból áll elő.⁴⁵ Ha elfogadjuk, hogy a *kwēt* szóban a 'növény' jelentés ismerhető fel, akkor Pajęcki utalása jól összehangolható ezzel a metafizikai megfontolással, kijelölve egyben kalendáriumának azt a pontját, amelynek bizonyosan csak a filozófiai szakértelem és hozzáértés megjelenítése lehetett a feladata, nem a gyakorlati alkalmazhatóság.

A gondolatmenetét azzal folytatja, hogy mindennek az alapja az év kezdete. Hosszan sorolja, hogy 1653-tól hány évre vannak a történelem kimagasló eseményei. A következő, *Az idei év irányítóról* című részben aragóniai Alfonz királlyal vezeti be gondolatmenetét, aki azt szokta mondani, hogy inkább kívánja a királyi méltóság és komolyság erényét, mint skarlát ruhában és koronában látni önmagát,⁴⁶ ugyanúgy, ahogyan V. Károly német-római császár is. Ezt folytatva megjegyezte, hogy minden uralkodónak a legfontosabb gondja, hogy a hatalmát alázattal és komolysággal viselje. Ezután következik a betegségekről, az évszakokról, majd a mezeti terményekről szóló rész. Az utóbbiban a bolygók állásával magyarázza a szegényes bortermetést, ami azonban finom és erős lesz. Gondolatmenete alátámasztásául Arisztotelészre hivatkozik: amikor annak az okát keresték, hogy miért az Attika földjén termő gyümölcsök a legédesebbek, azt a választ kapták, hogy a föld sovány és száraz, ezért mindaz, ami megterem benne, kevés folyadékot tartalmaz, így kiválóan érlelődik.⁴⁷ Az ezt követő, a jó vetéssel kapcsolatos szövegrészek szó szerint megegyeznek az 1650-es és 1651-es évekre készített naptárakéival. *A háborúról és békétlenségről* című részt azzal indítja, hogy minden háború békével végződik, és a háborúk sem önmagukért vannak. Szent Ágoston szavaival támasztja alá állítását: „Intentione pacis geruntur bella.”⁴⁸ Az égitestek háborúkra gyakorolt hatását olyan részek követik, amelyek az előző naptárakban nem önálló részként álltak, hanem más részek között szerepeltek, ilyenek: *A terhes és szülő asszonyokról; Az ércekről és fémekről; A küldöttségekről és az utakról*. Majd általánosan megszokott részek következnek, például a hold- és napfogyatkozásokról és az egyes országok jellegéről (Magyar Királyság, Cseh Királyság, Morva Őrgrófság, Osztrák Főhercegség és Sziléziai Fejedelemség). Az utóbbiban minden esetben elmondja, hogy a csillagok állása szerint mi várható az évben az adott országban; például az Osztrák Főhercegségnek kedveznek a bolygók, s ennek köszönhetően növekedhet a hatalma, annál is inkább, mivel eleget tettek V. Károly gyakori mondásának. Az uralkodó azt szokta mondani, hogy a háború a pénzen, az élelmiszeren és a felfegyverzett embereken fordul meg.⁴⁹ Végül a légköri változások aprólékos részletezésével és a vásárok jegyzékével zárul a naptár.

45 *Metaphys.* 12, 7; 1072b–1073a.

46 „Illudque saepenumero usurpare consuetum, cupere se moribus et auctoritate regem videri, quam diademate aut purpura.” Antonio BECCADELLI, *De dictis et factis Alphonsi regis* 1, 28.

47 Attika földje sovány és száraz, így a növényekbe felszívott kevés folyadékot a meleg nap nagyrészt elpárologtatja, a maradék pedig könnyebben fő és érlelődik meg. ARISZTOTELÉSZ, *Problemata* 20, 20.

48 „Pacis igitur intentione geruntur et bella.” AUGUSTINUS, *De civitate Dei* 19, 12; PL 41, 637.

49 „Nervos belli esse pecuniam, commeatus, milites.” David CHYTRAEUS, *Saxonia* (Lipce, 1599), 509. A „Carolus V. hoc apophthegmate usus” a 17. század politikaelméleti irodalmának gyakori hivatkozásává

Maciej Kazimierz Treter⁵⁰ 1655. évre kiadott naptárából csak csonka példány maradt ránk (8. sz.), amely június második felének naptártábláival kezdődik. A naptártáblákat követő szövegrészek szó szerint megegyeznek az 1650-re, 1651-re és 1653-ra készített naptárakéival. A prognosztikon címlapja jelezi, hogy Trencsén és a környező városok számára készült. Az év általános jellemzésével kezdődik, majd *Az idei év urairól és irányítóiról* című részben a Vénusz uralkodó jellegét érzékeltetve mondja el Ninus babiloni király történetét, aki pillanatnyi ötlettől vezérelve megbízta feleségét, Szemiramisz a királyi ezred vezetésével, és átadta neki saját hatalmát. Egy ideig megfelelőképpen uralkodott, a büszke nőnek azonban megtetszett az uralkodás, és a számára kijelölt időt végtelen hosszúságúra változtatta. Hogy akadály nélkül uralkodhasson, a férjét, Ninus királyt megkötöztette, és maga elé hozatta, végül kivégeztette.⁵¹ Az 1655. évben uralkodó bolygóállások részletezése után az év negyedik negyedében várható eseményeket mutatja be. Azzal vezeti be gondolatmenetét, hogy nagyok a mi bűneink, és ezekért nagy büntetést vonunk magunkra. Idézi az „Abyssus abyssum invocat” szin-tagmát, amely közkeletűnek tűnik ugyan, de végső soron Girolamo Savonarola munkájából származik,⁵² és a naptárakban való előfordulása éppen nem gyakori.

Ezt követően az évszakok jellemzése következik, amely nem túl boldog és termékeny évet jósol. A naptárkészítő az 1655-ös év bemutatását a hold- és napfogyatkozások magyarázatával folytatja. Elmondja, hogy négy lesz az évben, azonban csak egy napfogyatkozást lehet majd látni, ezért felesleges a többről beszélni. Ám ennek az egynek komoly hatásai vannak, hiszen súlyos betegségeket okoz. A betegségekről szóló részben olyan történésekre hivatkozik, akik szerint a varjúnak 400 évet, a hollónak 3000 évet és a szarvasnak 10 800 évet kellene élnie, Plinius szerint⁵³ pedig a főnixnek 97 900 év adatott az életre. A naptár összeállítója szerint e megállapítások Hésziodoszéhoz hasonlíthatnak, aki szerint azért élnek ilyen hosszan ezek az állatok, mert mértékletesen isznak és esznek,⁵⁴ ha tehát az ember is így tenne, akkor a pátriárkák hosszú élete lehetne az övé. Ezt követi a háborúkról és békéről szóló rész, amelyben visszatér az em-

vált; lásd például Mathias BERNEGGER, *Ex C. Cornelii Taciti Germania et Agricola Quaestiones miscellaneae* (Strassburg, 1640), Yy7v.

- 50 Maciej Kazimierz Treter (1623–1692) Poznańban végezte gimnáziumi tanulmányait, majd a krakkói egyetemen tanult. 1647-ben szerezte meg a bakkalaureusi, 1648-ban a filozófiai doktori, 1649-ben a jogi doktori fokozatot. Jerzy Sebastian Lubomirski királyi marsall titkára és gyermekeinek nevelője volt. Ezt követően a krakkói egyetem tanára, ahol filozófiát, matematikát és jogot tanított. Naptárai lengyel nyelven jelentek meg 1651–1657 között Krakkóban. 1657-től Krakkó városi tanácsának tagja. Két bécsi kiadású, magyar nyelven megjelent prognosztikon köthető a nevéhez: RMNy 2567 (1656-ra), 2626 (1657-re).
- 51 Ninosz és Szemiramisz története Diodórosz Szikeliótész (Diodorus Siculus) *Bibliotheca universalis*ából ered (2, 1–7), a férje ellen elkövetett merénylet azonban nem része ennek a korai hagyománynak.
- 52 139–140. és 150–151. oldal. „Abyssus abyssum invocat. L'abisso della miseria invoca l'abisso della misericordia. L'abisso dei peccati invoca l'abisso delle grazie.” Girolamo SAVONAROLA, *Esposizione di Frate Hieronimo Savonarola da Ferrara, sopra il Salmo 50*.
- 53 *Nat. hist.* 7, 48.
- 54 A Hésziodosz-hivatkozás is Pliniustól származhat (uo., 153), aki azonban nem abszolút számokat ad meg, hanem az emberi életkor többszöröseivel számol; ahol a főnix életkorát mégis szerepelteti (10, 2, 4), ott 540 évről tud. Vö. még KECSKEMÉTI Gábor, szerk., *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, tan. KECSKEMÉTI Gábor és NOVÁKY Hajnalka (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988), 425.

beri bűn témájához: Nagy Szent Gergelyt idézi, aki szerint ha a bűnöket és az igaztalanságokat nem lehetne megtalálni bennünk, akkor büntetés sem követné az emberi életet. Azzal folytatja, hogy a bolygók állása hatással van a háborúk kialakulására az egyes országokban; például amikor az égi oroslán jele dominálni kezdett, akkor majdnem az egész világot elfoglalták a törökök, ahogyan ezt Argolus említi „in suo Pan. de fol. 330”.⁵⁵ Mindezt a mezei terményekről szóló rész követi, majd a vetéssel kapcsolatos szövegrészek, amelyek szó szerint megegyeznek az 1650-re, 1651-re és 1653-ra készített naptárakéival. A vetési tanácsok után a fémek és ércek bányászatát részletezi, majd újra visszatér a bolygók állására. Ptolemaiosz csillagász könyvét („in suo Quadripartito”) idézi, amely szerint a hármas aspektusokra, azaz a három főbolygóra (a Szaturnuszra, a Jupiterre és a Marsra) kell legjobban figyelniük. 1655-ben is hármas együttállás lesz. Mindez különösen nagy hatással lesz a légkörre, amit Cardanus írt le (7. Aphor. 115).⁵⁶ Argolus a nagy együttállásokról értekezik korábban is említett könyve („in Panda.”) 73. fejezetében.⁵⁷ Mindezt a terhes asszonyokról és a némely királyságokról és országokról szóló rész követi. Ezután a csillagászati prognosztikon harmadik része következik, amely hosszan részletezi a légköri változásokat. Végül a vásárok jegyzéke zárja a naptárat.

Damian Pajęcki 1641–1651 között jelentetett meg naptárakat, naptárai azonban alacsony számban és töredékes formában maradtak fenn. A 1644-re kiadott lengyel nyelvű naptárában a Krakói Akadémián filozófiai doktori fokozatot szerzett személyként nevezi meg magát.⁵⁸ Pajęcki biblikus cseh nyelven fennmaradt naptárában is megragadható filozófiai érdeklődése; a természeti jelenségek okait és folyamatait Platón és Arisztotelész szavaival támasztja alá. Mindez meglehetősen archaikus tudás, amelyben a metafizikai megfontolásoknak nem kisebb a jelentőségük, mint a természetleírásokénak. Naptárában ezenkívül további exemplumok találhatók, Alfonz királyra Antonio Beccadelli a forrása, V. Károlyra pedig a politikaelméleti irodalom, amely stúdium iránti érdeklődése már a *De civitate Dei* használatából is érzékelhető. Bizonyosan csekély mintavételt jelent egyetlen fennmaradt naptár műveltségi betétei és exemplumai alapján ítélkezni, mégsem lehet jelentés nélküli az az összkép, hogy a naptár e tudományos apparátusa tökéletesen ugyanezzel a tartalommal összeállítható lett volna már a 16. században is.

Maciej Kazimierz Treter csonkán maradt naptárában részben eltérő jellegű műveltséganyag található. A történelem iránti érdeklődését egy antik exemplum mutatja, ám erősebbnek látszik természettudományi tájékozottsága. Annak nemcsak antik alapművét, idősebb Pliniust idézi, hanem az orvostudomány területén a Hippokratész-filológus

55 Andrea Argoli (1570–1657) olasz asztronómus és asztrológus, a római, majd a padovai egyetem tanára. *Pandosion sphaericum* című könyvének (Padova, 1644, 1653 – a két kiadás szedése megegyezik) hivatkozott lapján a bolygók háromszögű együttállásai által uralt világekorszakok egyikeként beszél a mohamedánról, és leírja érvényének földrajzi kiterjedését.

56 Girolamo Cardano (1501–1576) *In septem aphorismorum Hippocratis particulas Commentaria* című könyve (Bázel, 1564).

57 ARGOLI, *Pandosion sphaericum*, 316–332.

58 Damian Pajęcki *Kalendarz z praktyką na rok 1644 przez Damiana Pajęckiego* című naptára (Krakkó, [1643]).

gia nagy hatású 16. századi humanista tekintélyére hivatkozik, a csillagászatban pedig már kortárs asztronómus szerzőre is. Saját matematikai számításait messzemenően ez utóbbira alapozta. Ugyan jóval kevesebb forrás mindez, mint Frölich természettudományi vértettség, mégis hasonló tendenciák jelenlétére utal. A Savonarola-idézet eszmetörténeti jelentőségével egyebütt már érdemben foglalkoztunk, itt pedig csupán anonimizálva bukkan fel.

*

Az anyag első felének áttekintése után, a lista rendszeres továbbkövetése előtt is érdekes már néhány összegző tapasztalatot megfogalmazni. Elmondható, hogy a trencsényi naptárkiadás több évtizeden keresztül az alsó- és felső-magyarországi városokban élő multietnikus közösségek igényeit elégítette ki. Az exuláns nyomda helyzetének meggyengülését követően a lőcsei nyomda újraindította a naptárak kiadását, így több mint egy évtizeden keresztül párhuzamosan jelentek meg naptárak mind Zsolnán, mind pedig Lőcsén, ami a multietnikus közösség naptárak iránt fennálló igényét is mutatja. Kezdetben mindkét nyomda Frölich-naptárakat adott ki, később egy-egy évre különböző típusú naptárak kerültek kiadásra, de nem váltak elterjedté, és végül mindkét nyomda a Neubarth-naptárak mellett döntött.

A naptárak nagy példányszáma és könnyű hozzáférhetőségük lehetővé tette, hogy azokat az olvasók széles rétege mindennapi használatba vegye, és a naptártáblák mellett üresen hagyott lapokat személyes bejegyzésekkel lássa el. A kiadványok népszerűségének további oka, hogy a mindennapi életet érintő változatos témákat dolgoztak fel, és a naptárkészítők törekedtek is arra, hogy megismerjék olvasóközönségük igényeit, és ahhoz szabják a naptárak anyagát. A bemutatott naptárak kivétel nélkül olyan naptárkészítőktől származnak, akik a Magyar Királyságon kívül kezdtek naptárakat kiadni, és csak pályájuk késői szakaszában jelentették meg kiadványaikat a magyar területeken.

A naptárak tartalmát és formáját négy tényező határozza meg: a naptárkészítő kulturális és tudományos tájékozódását lehetővé tevő közeg, a tudomány különböző szakterületei iránti érdeklődése, az előzetes elképzelése az olvasóközönsége műveltséganyagáról és az adott nyomdahelyre jellemző formai és tartalmi jellegzetességek, amelyek egyik naptártípusról a másikra hagyományozódnak függetlenül a naptárak összeállítóitól. A késmárki születésű David Frölich az Odera melletti Frankfurtban végezte tanulmányait, és több mint egy évtizedet töltött Magyarországon kívül. Külföldön töltött évei alatt megismerkedett a német tudományos élettel, legjelentősebb irányzataival és meghatározó professzoraival. Magáévá tette a német tudományosság elvárásait, és megismerte mindazokat az auktorokat és témákat, amelyek nélkül nem jöhet létre egy német nyelvű kiadvány. Hosszú külföldi tartózkodás után tért vissza a Magyar Királyságba, ifjúkori tapasztalatait a magyarországi állapotokról erősítette a német tudományosság ítélete a magyarországi viszonyokról, ezért az általa Trencsén horizontjára készített első naptárak jóval egyszerűbbek és praktikusabbak voltak, mint a németországi német nyelvű Frölich-naptárak. Csak a naptárkiadás megindulását követően fedezhetünk fel tartalmi bővülést a naptárak anyagában. Frölich széles látókö-

rű és számos tudományterület iránt érdeklődő tudós volt, aki mind német, mind pedig magyarországi tudományos beágyazottsággal rendelkezett. A hazai közműveltség a némettel szembeni lemaradásáról is ítéletet mondott, amikor elkészítette egyszerűbb, biblikus cseh nyelvű naptárait.

Simeon Partlicius Frölichhez hasonlóan két tudományos diskurzus részese. Élete korai szakaszában a prágai cseh tudományos élet részeseként alkotta műveit. A téli királyként ismert pfalzi Frigyes körüli események voltak azok, amelyek megváltoztatták életét és kulturális beágyazottságát. A fehérhegyi csatát követően nem maradhatott Csehországban, elkísérte az uralkodót Heidelbergbe, ahol részesévé vált a kontinentális kálvinizmus tudományos életének, megismerkedett legfontosabb irányzataival és elvárásrendszerével. E kettősség beépül az általa összeállított naptárakba is. Partlicius a Trencsén horizontjára készített naptár összeállítása során valószínűleg rendelkezett ismerettel a magyar tudományosság európai megítéléséről; tudnia kellett, hogy hittársai nagy számban Felső-Magyarországon élnek, azt azonban csupán remélhette, hogy az összetettebb műveltséganyagot közreadó naptárai körükben is értő olvasókra találnak.

Damian Pajęcki és Maciej Kazimierz Treter töredékesen fennmaradt naptárai alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetést, csak néhány óvatos megállapítást tehetünk. E két naptárkészítő pályája Lengyelországban teljesedett ki, és mindketten a krakkói akadémiai életbe épültek be. Alkotótevékenységüket e tudományos közeg elvárásai határozták meg, s tették némiképpen belterjessé, sterillé. E két lengyel naptárkészítő érzekelte a szomszédos Magyar Királyságban kialakult naptárkeresletet, ezt kihasználva jelentették meg naptáraikat, anélkül, hogy érdemben rezonálni próbáltak volna a műveiket befogadó ország elváráshorizontjára.